

КАТЕРИНА ВЕЛЈАНОВСКА

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ (СКОПЈЕ, МАКЕДОНИЈА)

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

БИЉАНА МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ (СКОПЈЕ, МАКЕДОНИЈА)

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

БОИТЕ ВО ЗООНИМНАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ, НА РУСКИОТ И НА ХРВАТСКИОТ ЈАЗИК

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.3'373.7

811.161.1'373.7

811.163.42'373.7

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.23](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.23)

Овој труд се фокусира на зоонимните фраземи во македонскиот, во рускиот и во хрватскиот јазик кои во својот состав имаат хромоним. Мотивација за изборот на темата беше фактот дека боите имаат значајна улога во духовната и материјалната култура и дека ним им се придава магиско, естетско, психолошко и симболичко значење што неминовно се одразува и во јазикот. Во овој конкретен труд решивме да ги анализираме фраземите кои во својот состав ја имаат црната или белата боја, со сема јасно се разликуваат во значењата и се спротивставени една на друга. Покрај тоа, тие се јавуваат и како најпродуктивни хромоними што влегуваат во составот на зоонимните фраземи. Целта на оваа анализа е да се даде еден мал прилог во контрастивното проучување на фразеолошките фондови на трите јазици преку воочување на разликите и на сличностите во влијанието на симболиката на конкретните бои врз фразеолошкото значење во трите јазици.

Клучни зборови: зооними; македонски јазик; руски јазик; фраземи; хрватски јазик; хромоними

Зоонимните фраземи претставуваат значаен сегмент од фразеолошкиот фонд на секој јазик. Тоа е со сема разбирливо ако се земе предвид присутноста и улогата што ја имаат животните во животот на човекот. Тие, дополнително, предизвикуваат интерес со фактот дека кога зоонимот влегува во состав на една фразема, тој го губи своето лексичко значење и, соодветно, ја губи способноста да означува животно. Зоонимната компонента како резултат на фразеологизацијата се здобива со посебни, несистемски значења кои не се карактеристични за овие зборови во слободна употреба и можат да се идентификуваат само при разложување на фразеолошкото значење (Мелерович 1979: 79).

Во основата на значењето на зоонимните фраземи лежи метафоричката употреба на главната компонента – зоонимот, но важноста на опкружувањето на зоонимите

не треба да се потценува: „опкружувањето има голем удел во формирањето на содржината на фразеолошката единица“ (Козлова 2003: 100 според Скитина, Соловјева, Шабанова 2020: 293). Нашата анализа е насочена кон елементите што го опкружуваат зоонимот, а имаат симболичко значење или поконкретно кон хромонимите имајќи предвид дека боите имаат широк и сложен дијапазон симболички значења

Без оглед на тоа што постојано се водат дебати за природата на бојата, за нејзиното објективно постоење, сепак неспорен е фактот дека живееме во свет на бои. Бојата е појава која е во директна зависност од субјектот кој перципира, а покрај тоа, таа е објективна појава, физичко својство на предметите, независно и, истовремено, зависно од примачот на визуелната информација (Завьялова 2011: 13). Бојата е својство на светлината да предизвикува одредени визуелни претстави во согласност со спектралниот состав на рефлектираното или емитираното видливо зрачење. Светлината со различни бранови должини возбужда различни претстави на бои. Вежбица, Фрумкина, Леонтјев ги формулирале основните функции на бојата: 1. сликовита, 2. естетска, 3. експресивна, 4. функција на стимулација на психички процеси, 5. комуникација, 6. сигнална, 7. заштитна, 8. атрактивна (привлекување внимание), 9. идентификациска (ср. Завьялова 2011: 12-13). Боите се важен и неодминлив елемент на човечката перцепција на екстралингвистичката стварност, па оттаму разбирлива е нивната значајна улога во јазикот како средство за изразување на таа стварност (Hrnjak 2002: 203).

Во овој труд се разгледуваат зоонимни фраземи, пословици и поговорки кои како составна компонента ја имаат белата или црната боја. Изборот на овие бои е направен од една страна бидејќи тие претставуваат крајни вредности на спектарот, а од друга бидејќи се најпродуктивни, т.е. фондот на фраземи со овие компоненти е значително поголем во однос на бројноста на фраземите со други хромоними.

Материјалот за анализа е ексцерпиран од фразеолошките речници на трите јазици (*Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик* (2003-2009) на Димитровски и Ширлилов, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* (2017) на Vidović Bolt и соработници, *Большой фразеологический словарь русского языка* (2006) на В. Н. Телия, како и од многубројните трудови посветени на оваа тема. За оваа прилика би ги издвоиле магистерската дисертација на Терзијоска (2013), трудот на Макаријоска и Павлеска-Георгиевска (2021), Никодиновска (2012), како и статиите на Кульпина (2001), Hrnjak (2002), Завьялова (2011), Turk, Orašić, Spicijarić (2012), Varčot, Hrnjak (2019) и др.

Треба да се напомене дека целта на овој труд не е да се опфатат сите можни фраземи, пословици и поговорки со овие компоненти, туку да се даде еден мал прилог во контрастивното проучување на фразеолошките фондови на трите јазици преку воочување на разликите и на сличностите во влијанието на симболиката на конкретните бои врз фразеолошкото значење во трите јазици.

Белата боја се смета за апсолутна боја на светлината и поради тоа е симбол на чистота, вистина, невиност и пожрвуваност или на божественост. Иако има и извесни негативни значења – страв, кукавичлак, капитулација, студенило, празнина и бледноста на смртта, белото е позитивната страна од антитезата ‘црно-бело’ во сите симболички системи (белиот рицар и црниот злосторник) (Тресидер 2001: 15). Кај христијаните

белата боја е симбол на светлина, чистота, радост, како спротивност на црната боја на жалоста, иако кај други култури оваа улога ја носи белата боја (Тресидер 2001: 22).

Во анализираниот материјал белата боја се среќава во изразите што се користат за опис на нешто што е изразито бело. Така, во рускиот јазик, се користи споредбата со птицата еја *белый как лунь* која најчесто се однесува на сосема бела/седа коса, додека во хрватскиот јазик споредбата се прави со кљовите на слонот во фраземата *bijel kao bjelokost* и најчесто се користи за блескаво бели заби. Во македонските извори не пронајдовме соодветен еквивалент.

Во зоонимната фразеологија оваа боја е присутна и во фраземите кои во речниците се толкуваат како 'редок исклучок, голема реткост, нешто многу необично'. Тука спаѓаат македонските фраземи: *бел гавран*, *бела чавка*, *бела врана* кои означуваат човек што се izdelува од останатите, хрватската *bijela vrana* се толкува како личност која со своите особини и однесување се разликува од другите во своето опкружување, исклучок, и руската фразема *белая ворона* се користи за опис на луѓе чие однесување или систем на вредности се разликува од останатите луѓе. Истиот зооним го среќаваме и во *белую ворону и свои заклюют* која и значенски е блиска до претходните изрази. Мотивацијата за овие фраземи се поврзува со фактот дека белите гаврани, чавки или врани во природата се многу ретки и се јавуваат како резултат на мутација – албинизам и се поранливи бидејќи се позабележливи за грабливците. Белиот гавран, чавка или врана се сметаат за симбол на необичност, поинаквост што е често проследено со неразбирање и неприфаќање од опкружувањето, а истовремено се симбол на одредена чистота, избраност и незаштитеност.

Наредната група е обединета околу значењето 'идеален партнер, сопруг' и тука спаѓаат: *принц на бел коњ* во македонскиот, *princ na bijelom konju* во хрватскиот и *принц на белом коне* во рускиот јазик. Мотивацијата за овие фраземи кои се присутни во многу јазици доаѓа од приказните во кои девојката го чека својот принц на бел коњ. Во оваа група според значењето спаѓа и фраземата *čekati princa na bijelom konju* во хрватскиот јазик, додека фраземата *doći (osvanuti) na bijelome konju* значи 'доаѓа со снег'.

Блиски до нив се и фраземите *качен на бел коњ* '(како) победник' во македонскиот јазик и руските фраземи *на белом коне* што се толкува како 'важен човек' и *войти/въехать на белом коне* со значење 'триумфално, победнички влегува некаде'.

Белиот коњ го среќаваме и во фраземата *дури не го видат на бел коњ со бели очи и со петиците напред* со значење 'до смртта' на што се алудира со белите очи и со петиците напред што произлегува од обичајот мртвоците да се изнесуваат од дома со нозете напред.

Во македонскиот јазик белата боја се поврзува и со мечката во фраземата *бела мечка* која се користи за означување заштитено лице на раководна функција, алудирајќи на заштитеноста на ретките и загрозени животни. Фраземите во кои белата боја се поврзува со мачката и кобилата *не гледа ни бела мачка и не гледа бела кобила* се обединети околу значењето 'ништо не гледа (од умор или пијанство)'. Во хрватскиот јазик со полето пијанство се поврзува фраземата *vidjeti bijele miševe* која се користи со значење 'пијан до бесвест'. Според Turk, Opašić, Spicijarić (2012: 276) личноста која е

пијана до бесвест го гледа и она што го нема, она што не постои и тоа го поврзуваат со нестварноста и имагинарноста како една од симболиките на белата боја.

Со значење ‘засекогаш’, а со ироничен призвук во македонскиот јазик се користи фраземата *додека да обели гавранот* во која како во типична алогична фразама, појава од реалниот свет се претставува во невообичаен облик, спротивно на логиката.

Во рускиот јазик со белата боја се поврзува бикот во фраземата *сказка про белого бычка* која се користи со значење злодејна долга приказна, ‘приказни за мали деца’. Според Мокиенко *белото бикче* не е поврзано со некаков реален настан, а како поткрепа за своето мислење тој го наведува фактот дека во другите јазици покрај *бикчето* се појавуваат и други животни (во кашупски црн бик *gâdac o čarñim buli*, во летонски бела кокошка *pasaka par balto vistini*, во молдавски *повеся ку кукошул рошу* и романски *povestea cu cocoşul roşu* црвен петел и сл. (Мокиенко 1986: 240 според Мршевић-Радовић 2008: 17–18).

Мршевић-Радовић (2008: 18) смета дека *белото бикче* може да се смета како алегорична на Христос и ја поврзува со апокрифот „Книгата на Енох“ кој бил многу популарен во словенскиот свет. Таму човечкиот род симболично е претставен во облик на животни. Делот за историјата на еврејскиот народ завршува со најава за доаѓањето на Месијата каде се вели дека Господ подигнал нов дом и таму се родило бело теле (*vitulus albus natus est*) кое имало големи рогови и сите земски животни и небесни птици му се поклониле, а потоа сите станале бели телиња.

Покрај овој зооним, во рускиот материјал белата боја ја среќаваме и во комбинација со лексемата *мухи* во *белые мухи* со значење на снегулки по аналогија со инсектите кои летаат во воздухот.

Пословицата *Бей сороку и ворону, добьешься и до белого лебедя* се поврзува со трпението и надежта и ја носи пораката дека треба да се почне со нешто поситно, помало и со тек на време да се постигне и поголема цел.

Црната боја речиси насекаде се јавува како боја на негативните сили и на тажни настани. Таа го симболизира мракот на смртта, неукоста, очајот, несреќата, желбата, тагата и злото (сатана го нарекуваат принц на темнината), нижите рамништа или степени на светот (задгробниот свет, првобитниот хаос) и злокобните претскажувања. Во англиската идиоматика, црната боја е синоним на несреќа: црна мачка, црни денови (Тресидер 2001: 283). Иако негативното симболичко значење на црната боја е пресудно за формирањето на фразеолошкото значење, Барчот и Хрњак (Barčot, Hrnjak 2019: 17) потсетуваат дека списокот на асоцијации поврзани со црната боја не е исклучиво негативен. Црната боја е еквивалент на кинескиот концепт *jīn*, симбол на женското начело и насочен е кон внатрешноста, додека *yang* е поврзан со белата боја, со машкото начело и е насочен кон надвор.

Во анализираниот материјал црната боја се среќава во фраземите кои означуваат човек што е изразито црн (пред сè во косата или во кожата). Во хрватскиот јазик се користи фраземата *crn kao gavran*, а блиска до неа е и *crn kao krtica* која се однесува на нешто во изразито црна боја. Според Н. А. Завьялова (2011: 157) во рускиот јазик би ја издвоиле фраземата *чёрный как ворон* со истото значење ‘многу црн’. Но, во рускиот јазик регистрираме и фразема *чёрный ворон (воронок)* со значење ‘1. навестување на

смрт и 2. црно возило за превоз на уапсените во периодот на СССР'. Првото значење е во согласност со христијанската традиција според која гавранот е предвесник на несреќа, ја симболизира сатаната и гревот. Всушност, гавранот е симбол кој има повеќе противречни значења. Така, тој се смета за медијатор меѓу животот и смртта, предвесник на злото и смртта, но во словенската митологија оваа птица се смета за симбол на мудроста што се објаснува со нејзиниот долг животен век, а со долгиот живот се стекнуваат искуство и мудрост.

Како аналогни изрази на гореспоменатите *бела врана (чавка, гавран)*, *bijela vrana*, *белая ворона* ги регистрираме фраземите *црна овца* со значење '1. човек што е далеку од средината според своите постапки, исклучок според негативно однесување, 2. грешник', *crna ovca obitelji (u obitelji)* со значење 'личност која со своите особини и однесување се разликува од останатите во опкружувањето, исклучок', и *чёрная овца/чёрная овца среди белых* за означување личност која кардинално се разликува од своето опкружување, која има однесување или систем на вредности што се различни од оние кај другите луѓе. Иако велиме дека станува збор за аналог, треба да се напомене дека фраземата *белая ворона* може да се користи и со неутрална емоционална обоеност во пријателски разговор во споредба со *чёрная овца* која носи поизразен негативен карактер. Потеклото на овој израз се поврзува со фактот дека чувањето на црните овци било неисплатливо бидејќи никој не сакал да ја купува нивната волна која не можела да биде фарбана во сакана боја. Затоа се обидувале да ги искоренат црните овци со тоа што не го овозможувале нивното размножување. Така, појавата на црна овца во стадото се случувала многу ретко и се сметала за непосакувана. Ова станува мотивација за фраземата со што се укажува на личност која е посебна и различна, но истовремено и непосакувана во општеството.

Интересна е ситуацијата со црната мачка која ја среќаваме во фразеолошките фондови на трите разгледувани јазици, но има несовпаѓање во значењето. Така, во македонскиот јазик фраземата *црна мачка* се толкува како 'несреќа', додека во хрватскиот јазик фраземата *crna mačka* се дефинира како 'непобедлив (несовладлив) противник'. Во рускиот јазик ја регистрираме фраземата *чёрная кошка* со значење 'лош знак', и *чёрная кошка пробежала (проскочила)* со значење 'се случила неочекувана кавга, се нарушиле пријателските односи'. Оваа фразама е мотивирана од верувањето дека ако црна мачка го пресече патот, тоа носи несреќа и проблеми: *црна мачка му го пресече патот*.

Со црната боја во македонскиот јазик се поврзуваат и змијата и кукавицата во следните фраземи: *црна змија го изеде/ го клукна црна змија* '1. му се случи нешто лошо, несреќа 2. претчувство дека ќе се случи нешто лошо', *црна змија во пазува* 'непријател што е во близина' и *како црна кукавица* 'сосема сам'. Покрај ова значење регистрирано во *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик*, кај Терзијоска (2013) го среќаваме и толкувањето 'јадна жена, што е за жалење'. Со ова значење се доближува до значењето на фраземата *crna kukavica* која во хрватскиот јазик се користи за означување бедник, личност што може да предизвика само сожалување. Покрај овој пример, во хрватскиот јазик со црната боја се поврзуваат и: *crni konj* со значење неочекуван победник и *crna pantera* за згодна млада жена со темен тен, грациозна, добро

градена црна жена. Овие две фраземи се единствените што ја содржат компонентата *црна*, а имаат позитивно значење.

Во рускиот јазик црната боја ја среќаваме и во поговорките *чёрного кобеля не отмоешь до бела* што се користи во ситуации кога човек не може да се справи со нечии недостатоци и означува дека е непоправлив, *чёрная собака, белая собака, а все один пес; чёрная собака, белая собака – а все псиной воняет; овца бела, овца черна – шерсть одна; коза чёрная, коза белая – а все дух один* дека и покрај разликите во изгледот, во суштина се работи за едно исто нешто, и *чёрная корова, да белое молочко* која се користи за означување дека надворешниот изглед нема пресудно значење.

Заклучок

Со помош на хромонимите може да се претстави односот на човекот кон културата, се дава слика за особеностите во неговото однесување, мисли, а при меѓујазично контрастирање на таквите феномени и стереотипи се формираат соодветните етнички слики на светот (Кульпина 2001: 430).

Во нашиот конкретен случај, од анализата спроведена врз материјал од македонскиот, хрватскиот и рускиот јазик се доаѓа до заклучок дека има сличности и разлики како во изборот на компонентите, така и во значењата на фраземите. Сличностите се должат на фактот што дел од овие фраземи припаѓаат на општословенскиот фразеолошки фонд или се интернационални единици при што е сочувана симболиката на белата, односно на црната боја (*бела врана, bijela vrana, белая ворона, принц на бел коњ, princ na bijelom konju, принц на белом коне, црна овца, crna ovca obitelji (u obitelji), чёрная овца/ чёрная овца среди белых*), додека разликите што се појавуваат во одделни јазици најчесто се должат на влијанието на традицијата, обичаите и верувањата. За илустрација би ги навеле македонската фразема *дури не го видат на бел коњ со бели очи и со петиците напред* што е директно мотивирана од погребните ритуали и руската фразема *черный ворон (воронок)* што е во согласност со христијанската традиција според која гавранот е предвесник на несреќа. Од друга страна, фраземите *црна мачка, crna mačka* и *чёрная кошка* имаат иста структура и составни компоненти во трите јазици, а се јавуваат со различни значења. Покрај наведеното, треба да се има предвид и симболиката на зоонимите и нивната улога во формирањето на фразеолошкото значење кое може да биде позитивно (*crni konj* и *crna pantera*) или негативно (*crna kukavica*) при истата хроматска компонента.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитровски, Тодор; Ширилов, Ташко, *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, Огледало, Скопје, 2003., стр. 2003–2009.
- Завьялова, Наталья Алексеевна, *Фразеологические единицы с колоративным компонентом как составляющая дискурса повседневности Японии, Великобритании и России*, Издательство Уральского университета, 2011.
- Кульпина, Валентина Григорьевна, *Лингвистика цвета. Термины цвета. Термины цвета в польском и русском языках*, Московский Лицей, Москва, 2001.
- Макаријоска Лилјана; Павлеска-Георгиевска, Бисера, *Прилози за македонската фразеологија*, авторско издание, Скопје, 2021.
- Мелерович, Алина Михайловна, *Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка*, Ярославский государственный педагогический институт, Ярославль, 1979.
- Мршевић-Радовић, Драгана, *Фразеологија и национална култура*, Чигоја, Београд, 2008.
- Никодиновска, Радица, „Белата боја во македонските и во италијанските фразеолошки изрази“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, 38, Скопје, 2012., стр. 293–302.
- Скитина, Нина Александровна; Соловьева, Наталија Владимировна; Шабанова, Вероника Петровна, „Зоонимные фразеологические единицы с компонентом-колоронимом в русском и английском языках: сопоставительная характеристика“, *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, Грамота, Том 13, 2020., стр. 292–297.
- Телия, Вероника Николаевна, *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*, АСТ-Пресс книга, Москва, 2006.
- Терзијоска, Екатерина, *Фраземи со компонента бело, црно и црвено во рускиот и во македонскиот јазик*, (необјавена магистерска дисертација), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2013.
- Тресидер, Цек, *Речник на симболи*, Издавачки центар Три, Скопје, 2001.
- Barčot, Branka; Hrnjak, Anita, „Kada crna marica promijeni boju i ime“, u: *Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme*, Pintarić, Neda; Čagalj, Ivana; Vidović Bolt, Ivana (ur.), Srednja Europa, Zagreb, 2019., str. 15–23.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Hrnjak, Anita, „Crno-bijeli svijet hrvatske frazeologije“, u: *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi na početku XXI. stoljeća*, Stolac, Diana; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris (ur.), HDPL, Zagreb-Rijeka, 2000., str. 203–210.
- Opašić, Maja; Spicijarić, Nina, „Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji“, *Fluminensia*, 1, 2010., str. 121–136.
- Turk, Marija; Opašić, Maja; Spicijarić, Nina. „Crno na bijelom: Crna, bijela i siva boja u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji“, u: *Zbornik međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909. - 2005.)*, Ljubičić, Maslina; Peša Matracki Ivica; Kovačić, Vinko (ur.), FF press, Zagreb, 2012., str. 269–282.
- Vidović Bolt, Ivana; Barčot, Branka; Fink-Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Pintarić, Neda; Vasung, Ana, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.

THE COLORS IN THE ZOONYMIC PHRASEOLOGY IN MACEDONIAN, RUSSIAN AND CROATIAN LANGUAGES

The subject of analysis in our paper are the zoonymic phrasemes in Macedonian, Russian and Croatian languages which have a chromonym component. The motivation for choosing the theme was the fact that colors have a significant role in the spiritual and material culture and that they are given a magical, aesthetic, psychological and symbolic meaning that is inevitably reflected in the language. In this particular paper, we focused on analyzing the phrases that have black or white color as their component, primarily because they clearly differ in meaning and are opposed to each other. In addition, they appear as the most productive chromonyms that are part of zoonymic phrasemes.. The purpose of this analysis is to make a small contribution to the contrastive study of phraseological funds and to observe the differences and similarities in the specific colors symbolism influence on the phraseological meaning in these three languages.

Keywords: zoonyms; Macedonian language; Russian language; phrasemes; Croatian language; chromonyms